

NYA AVHANDLINGAR

Åsa Bengtsson: *Nyktra kvinnor. Folkbildare, företagare och politiska aktörer. Vita Bandet 1890–1930*. Makadam förlag, Göteborg/Stockholm 2012. 380 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7061-092-9.

Läste boken, reflekterade över innehållet, fick inblickar och kunskaper om saker jag inte visste så väldigt mycket om innan. Förundrades över klarheten i redogörelsen och av det tydliga språket. Förfördes av människoödena. Men författandet av recensionen, det formella, har emellertid skjutits upp allt för länge. Historikern Åsa Bengtsson har skrivit en alldeles förträfflig och högintressant avhandling om kvinnorörelsens eldsjälar, om nykterhets- och folkbildningsarbete i Vita Bandet. Boken *Nyktra kvinnor* behandlar en bortglömd aspekt av 1900-talshistorien. Kvinnorna står i centrum i avhandlingen, vilket är en bedrift, för källmaterial som handlar om politiskt aktiva kvinnor är sällsynt, liksom även tidigare forskning om kvinnors liv i offentligheten. Det är väl ingen nyhet att intresset för historien generellt varit synonymt med mannens historia. Men det bör ändå påpekas, för det visar hur unik och viktig avhandlingen är.

Nyktra kvinnor består av 12 kapitel. Först ett inledande, som innehåller en gedigen problemformulering som ger forskarsamhället en hel del att tänka på. Även om Vita Bandet var en av Sveriges största kvinnoorganisationer har föreningen förbisetts av forskningen, märkligt nog även av genusforskare. Avhandlingen är med andra ord en kulturgärning av betydande mått. Bengtsson visar med sin genomgång av tidigare forskning att intresset för kvinnor varit litet, och att intresset för nykterhetsivrare kvinnor varit ännu mindre. Det förtjänar att påpekas, för det säger något om vårt samhälle och samtidskulturen, och manar till eftertanke, även i akademien.

Tidsperioden som analyseras är 1900–1930, vilket motiveras med att det var under denna tid som Sverige demokratiserades. Att undersöka kvinnors politiska aktivitet visade sig vara lättare sagt än gjort. Överhuvudtaget verkar det ha varit en svår uppgift att nå fram till kvinnorna och deras upplevelser. Bengtsson, vars ambition var att

skriva om politiskt engagerade kvinnor, var hänvisad till rena kvinnoorganisationer, för även om det fanns kvinnor i blandade organisationer förtogs de i källorna.

Avhandlingens analytiska ramverk är hämtat från rörelseteorin, och Vita Bandet analyseras som en social rörelse, i enlighet med Håkan Thörns modell. Bengtsson väljer alltså att behandla Vita Bandet inte som en organisation utan som just en social rörelse. Det är den kollektiva identiteten, röreseintellektuella och genus som står i fokus för analysen.

Syftet med avhandlingen är att undersöka ”vad vitabandisterna *identifierade* som samhällliga problem och vad som uppfattades vara orsaken till dessa, hur de *diagnosticerade* dess lösning och hur de agerade för att övervinna problemen, samt hur de *prognostiserade* att deras agerande skulle medföra en förändring”.

Kapitel 2, Nyktra män och kvinnor, är avhandlingens första empiriska kapitel och förmedlar en övergripande bild, nykterhetsarbete i vid mening, nationellt och internationellt. Utbytet mellan organisationerna i Sverige och andra organisationer ute i världen var intensivt och vitabandisterna var en del i ett världsomfattande kvinnligt nätverk.

Kapitel 3, Vita Bandet, tecknar först en övergripande bild av organisationen. Det konstateras att antalet lokal-föreningar inom Vita Bandet ökade stadigt, och under slutet av 1920-talet organiserades över 8 000 medlemmar. Ökningen höll i sig och kulminerade 1958, med 251 lokal-föreningar och fler än 10 000 medlemmar. Efter denna genomgång presenteras några av organisationens mest framträdande ledare: Vita bandets rörelseintellektuella. Emelie Rathou var den ledande ideologen och kom med tiden att bli en symbol för Vita Bandet. Det är porträtt av intellektuella och handlingskraftiga kvinnor. Bortglömda för allmänheten, och därför värda att här nämnas vid namn, Gerda Meyerson, Ina Roberg, Anna Preinitz och Elsa Bengtsson. Alla var kvinnor med stark lyskraft och inflytande i sin samtids politiska liv och samhälle, vilket blir tydligt inte minst i analysen av föreningsorganet *Vita Bandet*. Tidskriften var en viktig kanal för att synliggöra kvinnorna. En unik kanal, eftersom övriga förlag inom nykterhetsrörelsen saknade kvinnlig representation.

Kapitel 4, Kultur och ideal, sätter kulturen i fokus, och den tankevärld som utvecklades inom Vita Bandet. Normer, kunskaper och värderingar, så som de framträder i det empiriska materialet, är vad som undersöks. Utgångspunkten för analysen är att kultur ”konstruerar en mening för människor”. Kultur som process, som resultat av individernas reproduktion, och samtidigt nyskapande av tankesätt och diskurser, så beskrivs begreppet kultur. Och detta är konsekvent vad som studeras här i detta kapitel, som lyfter fram religionen och den kristna människosynen inom Vita Bandet som särskilt viktig för förståelsen. Arvet från (den internationella) väckelserörelsen berörs också. Det är en borgerligt präglad miljö som beskrivs, med ett klassiskt skötsamhets- och bildningsideal och där könsuppdelningen är strikt. Moderskapet används som bild för att beskriva kulturen. Tidskriften *Vita Bandet* hade som uttalad uppgift att synliggöra rådande normer och diskutera dem i akt och mening att förändra dem. Tron på kunskapens makt var stark visar Bengtssons analys, och kvinnornas internationella kontakter var intensiva och utbredda.

Kapitel 5, Kampen för sedlighet och moral, skildrar kampen mot dryckenskap och osedlighet, och arbetet med att få till stånd såväl mentala som politiska förändringar för att få bukt med problemen som sågs som ”ojämlikhetens siamesiska tvillingpar”. Osedlighet var ett infekterat ämne, särskilt för religiösa kvinnor att ge sig i kast med. Men det var en av grundbultarna i arbetet, dock med en tydlig insikt om att arbetet måste ske med god förståelse, att sedlighet i en föränderlig tid inte är en självklarhet. Reflexivitet och kritiskt tänkande lyftes fram som ledord. Orsakerna till osedligheten ansågs vara bristande politisk styrning (bostadspolitik, jämställdhetspolitik osv.). Vita Bandets främsta vapen var opinionsbildning, föreläsningsverksamheten var därför omfattande, liksom spridandet av ”god litteratur”. Kapitel 5 innehåller ett livfullt porträtt av en av föreningens mest framträdande debattörer, Ina Rogberg. Synen på äktenskapet och familjen som heliga institutioner för vitabandisterna gör frågan komplex och leder till att kvinnornas inställning till den i samhället allt friare synen på sexualitet blir något som ska utvecklas inom familjen. Sexualupplysning var dock en fråga som angick alla, så ifråga om detta ansågs de samtidigt radikala och utmanande. Bildning, frihet (inom vissa ramar) och rätten till sig själv, var vad man stred för och såg som vägen fram. Att detta arbete utfördes under det glada 20-talet är värt att poängtera.

Kapitel 6, Kvinnor i förvärvsarbete, handlar om synen

på förvärvsarbete, och enligt vitabandisterna var detta inte bara av betydelse för kvinnorna själva, utan en viktig fråga för hela samhället. Arbetet leder till sedlighet och moral, det var utgångspunkten. Därför komplicerades frågan även här av det faktum att många av de yrken vari kvinnorna arbetade antingen var osedliga i sig eller innebar att kvinnorna utsattes för osedligt bemötande. En annan sak som komplicerade arbetet var att kvinnorna inom Vita Bandet kom från medelklass, medan de kvinnor för vars arbetsförhållanden de kämpade kom från arbetarklass. Kapitel 6 innehåller en redogörelse för hur man arbetade för förbättrade villkor för kvinnliga stuveriarbetare. Det var ett arbete som man visserligen såg som olämpligt, men som man ändå inte ville hindra kvinnor från att arbeta med. Här reser Bengtsson invändningar mot de slutsatser som Anders Björklund för fram i sin studie av samma stuveriarbetande kvinnor, som gick ut på att vitabandisterna bedrev en förtalskampanj mot arbetsmiljön. Bengtsson menar istället att det handlar om klassrelaterade uppfattningar, och att målet för Vita Bandet inte var att föra stuveriarbetarnas talan, utan att skapa opinion för ett nyktert och sedligt samhälle. Då studien behandlar en dynamisk tid i svensk historia finns det en rad olika och nya arbeten att intressera sig för, speciellt för medelklasskvinnor, men det politiska engagemanget riktades ändå framförallt mot arbetarklasskvinnornas förhållanden.

Kapitel 7, Arbetet med fabriksarbeterskorna – Ett folkbildningsprojekt, som framförallt riktade sig till och handlade om kvinnor från arbetarklassen, beskriver arbetet i en avdelning av Vita Bandet som bildades 1905: Departementet för verksamheten bland fabriksarbeterskor. Bildning var det vapen man använde i kampen för att förbättra för kvinnorna och för att verka för sedlighet. Den goda husmodern var bilden man förde fram. Hon behövde inte vara hemmafru, men hon skulle sätta en ära i goda kunskaper om hushållsskötsel.

Kapitel 8, Filantropiska vitabandister, handlar om kunskapens makt, och dess förmodade kraft att höja de lägre samhällsskikten ur deras prekära situation. Empowerment är med andra ord ett nytt ord för en gammal företeelse. Även om filantropi nämns i titeln på kapitlet använde vitabandisterna själva inte det ordet. Praktiska företag var begreppet som användes och verksamheten som bedrevs var inriktad framförallt på vilohem och kursverksamhet. Varje lokalförening inom Vita Bandet bestämde själv vilken verksamhet man skulle ägna sig åt. Information och mötesverksamhet var vanligast, vid sidan av insatser riktade mot barn och utsatta kvinnor. Det

som skiljer ut Vita Bandets filantropiska verksamhet är att de inte såg sig som kvinnliga hjälparbetare utan som likställda männen och de agerade även ute i arbetslivet, ofta som företagare.

Kapitel 9, Företagarna, handlar om hinder och förutsättningar för de kvinnliga företagarna. Alkoholfri restaurangverksamhet utifrån olika exempel bildar utgångspunkten för genomgången av materialet. Och att arbetet bedrevs med stark målmedvetenhet och uthållighet visar det faktum att restaurangen Vita Bandet, i Slottskogen i Göteborg, fanns kvar i föreningens (nyktra) regi ända fram till 1986.

Kapitel 10, Rösträtt och politiskt medborgarskap, tar upp visionen om ett annat samhälle som lyser igenom hos de kvinnliga företagarna och tar sig politiskt uttryck i vitabandisternas arbete för kvinnlig rösträtt. Kapitlet analyserar vitabandisternas argument för kvinnlig rösträtt, och deras syn på kvinnors rättigheter samt betydelse för samhället i stort. Motståndet som de kvinnliga rösträttskamparna mötte lyfts särskilt fram i kapitlet, och det handlar om de gamla vanliga argumenten om att kvinnor inte är bra på abstrakt och logiskt tänkande. Ett annat problem som analyseras är rösträttsfrågans partipolitiska infärgning, men där tog Vita Bandet sin utgångspunkt i den opolitiska nykterhetsfrågan.

Kapitel 11, Det demokratiska genombrottet och folkomröstningen 1922, här fortsätter analysen av vitabandisternas politiska kamp, vilken fortsätter med och får sin förlängning i den genusfärgade frågan om förbud mot rusdrycker, som det folkomröstades om 1922. Frågan ansågs vara en manlig angelägenhet, men kvinnorna inom Vita Bandet förde en hård kamp för att få opinion för sina tankar och synpunkter.

Kapitel 12, Avslutande analys, tar upp den rörelseanalytiska tråd som löper genom hela boken, där varje kapitel avslutas med ett analytiskt resonemang. Just detta grepp visar på en av avhandlingens största och viktigaste förtjänster. Detta är inte bara en genomgång av källorna, inte uteslutande en redogörelse för vad som hände inom Vita Bandet, det är också en teoretisk analys som går på djupet och som skapar en förståelse för tidsandan, kvinnornas unika förutsättningar och villkoren för kampen. Avhandlingen avslutas med ett framåtblickande resonemang som poängterar och tydliggör hur viktigt det är att uppmärksamma genus när man studerar historien. Den berättigade frågan ställs i slutet av boken om hur det kan tänkas påverka det uppväxande släktet ifall viktiga delar av vår gemensamma historia förtigs. Kvinnor har, lika mycket som idag, genom historien spelat en avgörande

roll, det är bara det att forskningen inte har sett på det kvinnor gör med särskilt stort intresse.

Avhandlingens största förtjänster är dess konsekventa analytiska anslag som hjälper till att fördjupa förståelsen för organisationen, och ger perspektiv på skeendet. Men viktigare ändå är att Åsa Bengtsson uppmärksammar ett ämne och en förening som tidigare ignorerats av forskarsamhället. Att framställningen är språkligt briljant och att personer, skeenden och miljöer, men även den teoretiska analysen, redogörs för på ett levande och intresseväckande sätt bidrar till ett mycket gott helhetsintryck. Ett något spretigt och otydligt syfte skymmer inte det faktum att detta är en avhandling som förtjänar en plats bland böckerna som beskriver den svenska 1900-talshistorien.

Eddy Nehls, Trollhättan

Gustav Källstrand: *Medaljens framsida. Nobelpriset i pressen 1897–1911*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2012. 334 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7331-531-9.

Nobelprisforskningen utgör en mycket omfattande kunskapsproduktion och det mest bemärkta priset i fysik, kemi, medicin, litteratur och fred slutar uppenbarligen inte att fascinera. Det internationella forskningsintresset är stort och fallstudierna är flertaliga. Nobelpriset ger upphov till flera intressanta och relevanta perspektiv att anlägga, och särskilt de vetenskapliga priserna befinner sig i skärningspunkten mellan vetenskap, politik och kultur. Prisets historia rymmer gott om intresseväckande personligheter och berättelser kring anmärkningsvärda utnämningförfaranden, nationell konkurrens och intern prestigefylld tävling om materiella resurser. Alfred Nobels omtalade och närmast mytomspunna testamente och utdelandet av de första Nobelprisen 1901 var en produkt av sin tid kring sekelskiftet 1900, där förvisso nationell fredlig tävling mellan ”kulturnationerna” var legio, men där internationalismen var lika betydelsefull för införandet av Olympiska spel, världsutställningar, internationella fredsrörelser eller Röda Korset. Perioden 1871 efter tysk-franska kriget och fram till första världskrigets utbrott 1914 brukar ibland benämnas som ”idyllisk”, och syftar då på en relativt fredlig period i Europa. Att tävla om idrott, uppfinningar, vetenskapliga upptäckter eller skönlitterära verk framstår som ett attraktivt alternativ till det vapenskrammel som hade föregått denna period, och som i hög grad senare skulle präglade 1900-talet. Markanta sociala och ekonomiska skillnader mellan de olika